

ΘΗΣΕΩΣ ΣΤ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΥ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ*

Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εὐρίσκομεν τὸ «ὁμόγλωσσον», τὴν γλωσσικὴν ἐνότητα θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς, ὡς ἐν τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὸ δευτέρον μάλιστα κατὰ σειρὰν — τὸ «δμαιμον», ἡ ἐνότης τοῦ αἵματος, εἶναι τὸ πρῶτον¹. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας μᾶς δίδει ἐκεῖ τὸν πρῶτον εἰς τὸν κόσμον ὀρισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους εἰς περιστασιν, προσφυσστέρα τῆς ὁποίας δύσκολον εἶναι νὰ εὐρεθῇ. Ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ μάχη τῶν Πλαταιῶν, ἡ ὁποία θὰ ἔκρινεν ὀριστικῶς τὴν πάλιν τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Περσῶν εἰσβολέων καὶ οἱ Ἀθηναῖοι διεκήρυσσον πρὸς τὴν ἐτέραν τῶν πρώτων ἐν Ἑλλάδι δυνάμεων, τὴν Σπάρτην, ὅτι δὲν θὰ ἐσυνθηκολογουν πρὸς τοὺς εἰσβολεῖς, προβάλλοντες κατὰ τὸν ἐπισημότερον τρόπον καὶ ἄλλα καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τί εἶναι ἡ γλῶσσα δι' ἕνα, οἷονδῆποτε, λαὸν ὅλοι τὸ γνωρίζομεν καὶ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ἰδιαιτέρας τούτου ἀναπτύξεως.

Ὅμως τί εἶναι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ μάλιστα διὰ τοὺς Ἀρχαίους Ἑλλήνας ὀλίγαι λέξεις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι περιτταί. Ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὸ μνημονευθὲν χωρίον του φαίνεται ὅτι δὲν ἀποδίδει ἐντύπωσιν ἀπλῶς τῆς στιγμῆς, ἐντύπωσιν, ἐξῶχος μὲν ἔντονον, ἀλλὰ καρπὸν τοῦ τότε ἐκ τῶν Περσῶν ἀδοκῆτου κινδύνου.

Γνωστοὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι χαρακτηριστικοὶ λόγοι, δίκην ἀφορισμῶν, ὅπως ὁ τοῦ Κικέρωνος καὶ ὁ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ. Κατὰ τὸν ρωμαῖον ἔξοχον ρήτορα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἀξία νὰ ὁμιλῇται ὑπὸ τῶν θεῶν, κατὰ δὲ τὸν ρωμαῖον ἐπίσης δόκιμον κριτικόν, ἡ λατινικὴ ὑπὸ τῶν ἑποψιν εἶναι μαθητρία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οἱ δύο ἀφορισμοὶ ἀνῃκούν

* Διάλεξις, ὁργανωθείσα ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ συλλόγου «Παρνασσοῦ» ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας, γενομένη δὲ εἰς τὴν αἴθουσαν διαλέξεων τοῦ «Παρνασσοῦ» τὴν 6ην Ἀπριλίου τρέχοντος ἔτους. Εἰς τὸ κείμενον τῆς διαλέξεως προσετέθησαν ὀλίγαι παραπομπαὶ καὶ βραχέειαι σημειώσεις.

1. Ἡ ρ ο δ. Η', 144. Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τὸ Ἑλληνικόν, ἐὸν δμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον, καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἥθεά τε ὁμότροπα».

εἰς ῥωμαίους καὶ ἐκφράζουσιν κρίσεις, αἱ ὁποῖαι κατ' ἀνάγκην μένουσιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς θεωρήσεως τῶν πραγμάτων. Ἀξίζει νὰ σπουδάσωμεν περισσότερον ἄλλα, ταῦτα ἐκ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, τεκμήρια, τὰ ὁποῖα συμβαίνει μάλιστα νὰ εἶναι ὄχι θεωρία ἀλλὰ πράξις.

Πρωτῶς, ἥδη ἀπὸ τοῦ Αἰσχύλου, διαστελλονται οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν βαρβάρων, εἶναι δὲ βάρβαροι οἱ μὴ ἔχοντες μητρικὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἥτοι πάντες οἱ ἄλλοεθνεῖς μὲ μοναδικὸν διακριτικὸν στοιχεῖον, τὴν διάφορον, τὴν μὴ ἑλληνικὴν καλιάν. Εἰς τὸν Στράβωνα μάλιστα, τὸν ἀξιόλογον γεωγράφον τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, εὐρίσκωμεν τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ λέξις «*βάρβαρος*» ὀφείλεται εἰς ὀνοματοποιάν. «*Οἶμαι δέ*», λέγει ὁ συγγραφεὺς οὗτος, «*τὸ βάρβαρον κατ' ἀρχὰς ἐκπεφωνῆσθαι οὕτως κατ' ὀνοματοποιάν ἐπὶ τῶν δυσεκφόρων καὶ σκληρῶς καὶ τραχέως λαλούντων*», ἐπάγεται δὲ «*εἰτα κατεχρησάμεθα ὡς ἐθνικῶ κοινῷ ὀνόματι ἀντιδιαιροῦντες πρὸς τοὺς Ἕλληνας*»¹. Ἡ ἄποψις, ἐφ' ὅσον εἶναι ὀρθή, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ ἡ ἀρχὴ ἔτι τῆς λέξεως «*βάρβαρος*» στηρίζει τὴν γλωσσικὴν, ὡς τὴν μόνην παρ' Ἀρχαίοις Ἕλλησιν, προκειμένου περὶ μὴ Ἑλλήνων, διάκρισιν. Χαρακτηριστικὸν τῆς τοιαύτης ἐννοίας τῆς λέξεως «*βάρβαρος*» εἶναι καὶ τὸ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα περιστατικόν, τὸ ὁποῖον μᾶς παραδίδει γνώστης τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πραγμάτων ὄχι τυχαῖος, ὁ Πλούταρχος, βιογράφης, ὡς γνωστόν, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἐκ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ τὸν σαλαμινομάχον ἀθηναῖον στρατηγόν. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, μεταξὺ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ζητήσουν γῆν καὶ ὕδωρ, εὐρίσκετο καὶ «*διγλωσσός*» τις χρησιμεύων ὡς διερμηνεύς. Τούτου συλληφθέντος, ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέτυχε διὰ ψηφίσματος τὴν θανάτωσιν, διότι, κατὰ τὴν παραστατικὴν φράσιν τοῦ πλουταρχείου κειμένου, «*φωνὴν Ἑλληνίδα βαρβάροις προστάγμασιν ἐτόλμησε χρηθῆαι*»². Ἡ μνεῖα τοῦ ψηφίσματος ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεμιστοκλέους ἀνταπεκρίνετο εἰς τὸ κοινὸν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις εἰδικώτερον καὶ τοῖς Ἕλλησι γενικώτερον αἴσθημα, ἐκ δὲ τοῦ «*ἐπαινεῖται*», διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ συγγραφεὺς εἰσάγει τὸ ὅλον περιστατικόν, δικαιούμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβαινε μέχρι τῶν ἡμερῶν του, ἐπὶ πολλοὺς δηλονότι αἰῶνας κατόπιν.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνεπτυγμένην διὰ τῆς λογιότητος γλῶσσαν πόσον εἶχε προαχθῇ παρ' Ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἡ αἴσθησις, ἡ ἀντίληψις τοῦ ὕφους ἐν γένει, ἰδιαίτατα δὲ τοῦ προσωπικοῦ, δύνανται νὰ δείξουν καὶ δύο μόνα παραδείγματα. Καὶ τὰ δύο ἀνάγονται εἰς Ἕλληνας λογίους, ἀκμάσαντας εἰς τὴν κοσμοκράτειραν τότε Ρώμην, τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, δόκιμον θεωρητικὸν τῆς ρητορικῆς, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸν

1. Στράβ. ΙΔ', 2, 28.

2. Πλούτ. Θεμ. 6, 3 (Lindskog).

Γαληνόν, ὁ ὁποῖος ἔγινε γνωστὸς ὡς ἱατρός, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἄμοιρος φιλολογικῆς παιδείας, ὡς δεικνύουν συγγραφέντα ὑπ' αὐτοῦ ὄχι ὀλίγα δοκίμια.

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς μαρτυρεῖ εἰς τὴν περὶ τοῦ Λυσίου εἰδικὴν πραγμασίαν του ὅτι λόγους τῶν ρήτορος, κοινῶς θεωρουμένους ὡς ἀσφαλέστατα γνησίους, ἐκεῖνος εὗρισκεν ὑπόπτου γνησιότητος, καθ' ὅσον οὗτοι, καίπερ ἄλλως ἱκανῶς ἄξιοι, δὲν ἀπεδείκνυνον τὴν γοητείαν τοῦ ὕφους τοῦ Λυσίου οὔτε τὴν εὐφορίαν τοῦ λεκτικοῦ του ἢ, διὰ τὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ἔκφρασιν τοῦ συγγραφέως τούτου, καθ' ὅσον οἱ λόγοι οὗτοι «τὴν χάριν οὐ προσβάλλουσι τὴν λυσιακὴν οὐδὲ τὴν εὐστομίαν ἔχουσιν ἐκείνης τῆς λέξεως»¹. Ὅ,τι ἔδειξεν εἰς τὸν κριτικὸν τοῦτον τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ ὕφος ἐπεκύρωσαν ἐξωτερικά, οὕτως εἰπεῖν, τεκμήρια. Οὕτως, δύο λόγους, φερομένους ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λυσίου, ἀναγομένους δὲ εἰς τὴν ἀνωτέρω κατηγορίαν ὑπόπτου γνησιότητος, τὸν Περὶ τῆς Ἰφικράτους εἰκόνης λόγον καὶ τὴν Ἀπολογίαν τοῦ αὐτοῦ ἀξιολόγου ἀθηναίου στρατηγοῦ, εὔχεν ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς ἐπὶ τῇ βάσει ἐξωτερικῶν τεκμηρίων ὅτι ἐποιήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λυσίου καὶ φυσικῶ τῷ λόγῳ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν ρήτορα.

Ὁ Γαληνὸς εἰς τὸ Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων ἔργον του ἀφηγεῖται πῶς μίαν ἡμέραν εἰς τὴν Ρώμην εὐρέθη εἰς βιβλιοπωλεῖον καὶ ἤκουσε φιλονικίαν περὶ τῆς γνησιότητος βιβλίου, τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸ ὄνομά του. Τὸ ζήτημα διηυθετήθη ὑπὸ τρίτου τινός, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀνέγνωσε δύο μόνον γραμμάς τοῦ βιβλίου, ἀπεφάνθη ὅτι τὸ ὕφος δὲν ἦτο τοῦ Γαληνοῦ καὶ ἔρριψε τὸ βιβλίον κάτω εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ Γαληνὸς παρατηρεῖ ἐν κατακλείδι ὅτι ὁ τοῦ ὕφους ἀνιχνεύσας τὴν κιβδηλίαν ἦτο ἄνθρωπος ὃχι ἑξαιρέτου τινὸς λογίτητος, ἀλλ' ἀπλῶς προκαταρκτικῆς παιδείας, ἧς πᾶς ἑλληνόπαις, ἀξίως παιδευόμενος, τότε ἠδύνατο νὰ εὐμοιρήσῃ².

*
* *

Τὰ ἐκ πολλῶν ὀλίγα ταῦτα ἀρκοῦν, ὑποθέτομεν, νὰ παραστήσουν, ὁποῖαν ὑψηλὴν θέσιν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχεν ἡ γλῶσσά των. Ἐν τούτοις, τὸ παρ' Ἡροδότῳ «ὁμόγλωσσον» τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, μὲ τὸ ὁποῖον ἠρχίσασμεν τὴν παροῦσαν ἐργασίαν, θὰ ἦτο ἄδικον νὰ ἐκληφθῇ ὡς σημαίνον μίαν κοινὴν γλῶσσαν. Θὰ ἦτο ἄδικον καὶ ἀντίθετον πρὸς τὴν πραγματικότητα. Διότι μίαν κοινὴν γλῶσσαν δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ἀντ' αὐτῆς εὐρίσκομεν διαλέκτους. Κατὰ παλαιοὺς γραμματικούς, αἱ διάλεκτοι αὗται εἶναι ὀλιγώτεροι τῶν δακτύλων τῆς μιᾶς χειρός,

1. Διον. Ἀλικ. Λυσ., 12 (Usener - Radermacher).

2. Γαλ. Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων, τ. ΙΔ', σ. 8-9 Kühn, σ. 91 I. Müller.

ἡ ἰωνική, ἡ αἰολική, ἡ δωρική, τρεῖς δηλαδή μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν συνυπολογισθῇ μετ' αὐτῶν ἡ ἀττική, θεωρουμένη ὡς κόρη τῆς ἰωνικῆς. Ἀλλ' αἱ σφζόμεναι ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ κατὰ βάσιν δεικνύουν ὅτι ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα τόσαι διαλέκτοι, ὅσαι καὶ πόλεις - κράτη, δοθέντος ὅτι κάθε πόλις - κράτος εἶχε τὴν ἰδίαν αὐτῆς διάλεκτον καὶ ταύτην ἐχρησιμοποiei ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν. Ἐντεῦθεν καὶ ἄλλοθεν, διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως, προκύπτει ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ διαλέκτοι ἦσαν πολὺ περισσότεραι τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων, ἀνερχόμεναι εἰς ἑκατοντάδας.

Πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ κατ' ἀρχὴν ἐκπλήσσοντος πλήθους τούτου τῶν διαλέκτων προβάλλονται λόγοι πολλοὶ καὶ ποικίλοι· λόγοι ἱστορικοί, ἀναφερόμενοι καὶ εἰς ἄλλα καὶ εἰς τὴν μὴ σύγχρονον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγκατάστασιν τῶν ἑλληνικῶν φύλων· λόγοι γεωγραφικοὶ καὶ οἰκονομικοί, συνιστῶντες, ὡς ἐκ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, δυσυπολόγιστον δυσχέρειαν ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἰσχυρῶς δὲ καὶ κατ' ἐξακολούθησιν ὠθοῦντες αὐτοὺς εἰς αὐτόνομον, πολιτικὸν καὶ κοινωνικόν, βίον· λόγοι πολιτικοί, ὡς ἡ ἀνάμειξις αὐτῶν μετὰ ὅτε μὲν τούτων, ὅτε δ' ἐκείνων ἐκ τῶν παλαιότερων κατοίκων, καὶ ἡ κατάτμησις αὐτῶν εἰς πολυαριθμοὺς πόλεις - κράτη, ἐνταῦθα δὲ ἀνιχνεύεται πρωτίτως ὁ ἄνθρωπος, ὁ Ἕλλην, ὁ ὁποῖος μὲ τὰς ἰδιοφνεῖς ἱκανότητας καὶ ροπὰς τῆς ἐλευθέρως προσωπικότητός του ἐφέρετο εἰς ἰδιοσύστατον προσωπικὴν δημιουργίαν ἐν τῷ πλαισίῳ ἰδιοσυστάτου ἐπίσης πολιτικῆς κοινότητος, ὅπως ἦτο ἡ πόλις - κράτος.

Ὅτε ἐξέλιπον οἱ λόγοι οὗτοι, ὄχι βεβαίως πάντες, ἀλλ' οἱ περισσότεροι, ἂν μὴ καὶ οἱ δραστηκώτεροι ἐξ αὐτῶν, μὲ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν πλείστων ἐκ τῶν πόλεων - κρατῶν καὶ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Μακεδόνων, αἱ πλείσται τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν διαλέκτων ἔπαυσαν, ἄλλαι ἐνωρίτερον, ἄλλαι ἀργότερον, ὑφιστάμεναι, ὡς ἦσαν πρότερον, ἐπίσημος δηλαδή τούτου ἡ ἐκείνου τοῦ τόπου γλῶσσα καὶ συγχρόνως λαλιὰ αὐτοῦ. Ἦλθεν ἡ Κοινή, ἀπορρεύσασα κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, αὕτη δὲ ἀπερρόφησεν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, τὰς διαλέκτους ταύτας. Χαρακτηριστικόν, ὡς πρὸς τοιαύτην ἀπορρόφησιν, εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Ξενοφῶντος, τὸ ὁποῖον περιέχει ἀνάττικα ἐκ τοιούτων διαλέκτων στοιχεῖα. Ὁ ἀθηναῖος οὗτος διῆλθεν ὀλόκληρον σχεδὸν τὸν ὥριμον βίον του μεταξὺ Ἑλλήνων διαφόρου ἐκάστοτε φύλου καὶ διαλέκτου, καὶ εὗρίσκειται ὅτι ἐκπροσωπεῖ κατὰ τινὰ τρόπον τοιαύτην ἀπορρόφησιν, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην, ὡς καὶ ἄλλοι παλαιότερον καὶ ὁ Palmer, σύγχρονος διαπρεπὴς βρεττανὸς φιλόλογος, παρετήρησεν, ὡς πρῶτος γράψας εἰς τὴν Κοινήν. Εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην ἔχομεν τὴν μετὰφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα, ἐπίσης δὲ τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰ ἄλλα κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης, οὕτω δὲ αὕτη κατέστη τὸ ὄργανον τοῦ χριστιανικοῦ ἀνὰ τὸ πανελληνιον καὶ τὸν ἅλλον κόσμον κηρύγματος. Ἦλθεν ἡ Κοινή ὑπὸ τόσον εὐτυ-

χεῖς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως περιστάσεις, ἐν τούτοις, θὰ ἦτο πλάνη νὰ νομισθῇ ὅτι ἀπηλείφθησαν τότε ἀπὸ τὸν χάρτην αἱ πρότεραι διάλεκτοι καὶ ὅτι ἐπεκράτησε διὰ τῆς Κοινῆς μία καὶ ἐνιαία γλῶσσα κατὰ καθολικὸν τρόπον εἰς τὸν Ἑλληνισμόν. Λέγοντες προτέρας διαλέκτους ἐννοοῦμεν φυσικὰ τὰς ὁμιλουμένας. Τοιαύτας, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς πλέον χρόνους — ἐξαίρεσει τῆς λακωνικῆς, νῦν τσακωνικῆς διαλέκτου — δὲν ἀνευρίσκομεν. Ἐννοοῦμεν ἐπίσης τὰς φιλολογικὰς διαλέκτους, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον καλλιεργηθῇ εἶδη τοῦ ἐντέχνου λόγου. Ἀλλὰ περὶ τῶν τελευταίων τούτων εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμεν ἀναλυτικώτερον.

Ἡ Κοινὴ ἀπέβη τὸ γλωσσικὸν ὄργανον τῆς διοικήσεως καὶ τοῦ πρακτικοῦ ἐν γένει βίου τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐλληνιζόντων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅχι ὅμως καὶ τοῦ ἀνεπτυγμένου πνευματικοῦ βίου των. Τὰ εἶδη τοῦ ἐντέχνου λόγου, τὰ ὁποῖα εἶχον μέχρι τελειώσεως ἀναπτυχθῇ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς χρόνους, δὲν ἔπαυσαν καὶ κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καλλιεργούμενα. Ἡ μακρὰ καὶ μέχρι τελειώσεως θεραπεία παρ' Ἀρχαίοις Ἑλλησι τῶν εἰδῶν τούτων εἶχε δημιουργήσῃ παράδοσιν τόσον ἰσχυράν, ὥστε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τοῦ ἐντέχνου λόγου δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκολληθῇ τῆς κατὰ παράδοσιν διαλέκτου αὐτοῦ οὔτε νὰ νοηθῇ καλλιεργούμενον ἀνεξαρτήτως αὐτῆς, ἔστω καὶ ἂν ἡ διάλεκτος αὕτη δὲν εἶχε πλέον κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ἀξιόλογον σχέσιν πρὸς τὴν κοινὴν λαλιὰν καὶ μικρὰς ἔτι περιοχάς. Τὰ πράγματα δὲν περιορίζονται ἐνταῦθα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Τὰ εἶδη τοῦ ἐντέχνου λόγου πάντα, ὅχι μόνον τὰ κατὰ παράδοσιν ὑπάρχοντα ἀλλὰ καὶ τὰ τυχὸν νεωστὶ πλασθέντα κατὰ τινὰ ἔμπνευσιν μὴ ἀπαλλοτριουμένην ἀπὸ τῶν παλαιῶν, πάντα ταῦτα ἐγράφοντο κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ὅχι εἰς τὴν Κοινήν, τὴν κατ' ἐξοχὴν ζῶσαν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' εἰς τὰς παλαιὰς ἐλληνικὰς διαλέκτους, ἕκαστον δὲ τούτων εἰς τὴν διάλεκτον ἐκείνην, μετὰ τῆς ὁποίας κατὰ παράδοσιν εἶτε συνεδέετο εἶτε ἤρμοζε νὰ συνδεθῇ.

Θὰ ἠδύνατο νὰ νομισθῇ ὅτι ἡ ἀποκοπὴ αὕτη τοῦ ἐντέχνου λόγου ἀπὸ τῆς ζώσης γλώσσης ἐσήμαινε κενόν, ἢ ἐντεῦθεν δὲ ζημία εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἔθνους θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ἀνυπολόγιστος. Τοιαύτη ἀντίληψις εἶναι κατ' ἀρχὴν ὅλως εὔλογος. Ἐν τούτοις, ἐπισταμένη, ψυχραίμος καὶ ὅσον ἀνθρωπίνως ἐνδέχεται ἀντικειμενικὴ σπουδὴ τῶν πραγμάτων φαίνεται ὅτι ὁδηγεῖ εἰς ἄλλα, ἱκανῶς διάφορα, πάντως δὲ μὴ προσδοκώμενα συμπεράσματα. Ὡς σπουδάσωμεν καὶ ἡμεῖς, καθ' ὅσον ὁ χρόνος καὶ ἡ περίστασις ἐπιτρέπουν, τὰ πράγματα ταῦτα. Χάριν τῆς σπουδῆς ταύτης μεταφερόμεθα ἀπὸ τῶν ἐλληνιστικῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς χρόνους, προσεγ-

γίζοντες κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ εἶδη ταῦτα τοῦ ἐντέχνου λόγου ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον παρ' Ἑλλήσιν.

Ἡ ἐπικὴ ποίησις ἔσχεν ὡς γλωσσικὸν ὄργανον τὴν ἐπικὴν διάλεκτον, εἰς τὴν ὁποίαν συνέθεσαν ποιήματα πάντες οἱ Ἑλληνες ἐπικοὶ ποιηταὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἀσχέτως πρὸς τὴν μητρικὴν τῶν διαλεκτῶν. Ἡ ἐλεγεία ὑπῆρξε δημιουργήμα τῶν Ἰώνων, ἀλλ' οἱ ἐλεγειακοὶ ποιηταὶ ἔγραψαν εἰς τὴν ἐπικὴν διάλεκτον, εὐλόγως μᾶλλον ἰωνίζουσιν, εἴτε οὗτοι ἦσαν Ἴωνες, ὅπως ὁ Ἀρχίλοχος καὶ ὁ Καλλίνος, εἴτε λάκωνες, ὅπως πιστεύεται ὁ Τυρταῖος, εἴτε ἀθηναῖοι, ὅπως ὁ Σόλων, εἴτε μεγαρεῖς, ὅπως ὁ Θέογνις. Ἡ χορική ᾠδὴ ἀνεπτύχθη μεταξὺ τῶν Δωριέων καὶ διάλεκτος αὐτῆς ἦτο ἡ δωρική. Ἐν τούτοις, τὸ εἶδος ἐκαλλιέργησαν ποιηταί, ὅπως ὁ Πίνδαρος βοιωτὸς καὶ ὁ Βακχυλίδης Ἴων, μὴ γράφοντες τοιαῦτα ποιήματα εἰς τὴν διάλεκτον τῆς γενετείρας τῶν. Εἰς τὸ ἐπίγραμμα, μάλιστα δὲ τὸ πρωϊμώτατον, εὐρίσκομεν τὸν Σιμωνίδην Ἴωνα συνθέτοντα ἐπιγράμματα χάριν δωρικῶν πόλεων εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν δωρικὴν διάλεκτον¹.

Εἰς τὴν μελικὴν ποίησιν ἀντιθέτως εὐρίσκομεν ἐντονώτερον τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα τοῦ ποιητοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν γλῶσσαν. Ἡ Σαπφὼ καὶ ὁ Ἀλκαῖος, διὰ τὰ περιορισθῶμεν εἰς γνωστότερα ὀνόματα, γράφουν τὰ ποιήματά τῶν εἰς γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐκόλως ἀναγνωρίζεται ἡ διάλεκτος τοῦ τόπου τῶν, ἡ λεσβιακή. Ἀλλ' ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὴν μελικὴν ποίησιν καὶ μὲ ἄλλα ἴσως ἐπὶ μέρους, ἡ χοῆσις δηλαδὴ τῆς διαλέκτου τῆς γενετείρας τοῦ ποιητοῦ, φαίνεται ἡ ἐξαίρεσις, ὅχι ὁ κανὼν εἰς τὴν ὅλην ποίησιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, φυσικὰ, ἐφ' ὅσον συμβαίνει ἡ διάλεκτος τῆς γενετείρας τοῦ ποιητοῦ νὰ μὴ εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ φιλολογικοῦ εἵδους, τὸ ὁποῖον οὗτος καλλιεργεῖ. Ὁ κανὼν εἶναι ἄλλος. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ διέθνους κύρους γραμματικὸς Ἐδουάρδος Schwyzer, παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ὥρισμένα εἶδη τοῦ ἐντέχνου λόγου καλλιεργοῦνται εἰς ὥρισμένας διαλέκτους². Μᾶλλον συγκεκριμένως λέγομεν ὅτι διὰ τοῦτο ἡ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως ὑπάρχει κατὰ παράδοσιν ἰδιαιτέρα διάλεκτος καὶ τὴν διάλεκτον ταύτην χρησιμοποιοῖ ὁ γράφων τοῦ εἵδους τούτου ποιήματα ποιητὴς κατὰ προτίμησιν ἀντὶ τῆς διαλέκτου τῆς γενετείρας του. Ἡ παράδοσις αὕτη πρέπει νὰ ἦτο κατ' ἐξοχὴν σπουδαία εἰς ἔκτασιν καὶ ἰσχύν, ἐφ' ὅσον αὕτη

1. Φυσικῶς τῷ λόγῳ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἐνταῦθα ὅτι τὰ ἐπιγράμματα ἐνδέχεται νὰ ἔχουν φθάσει μέχρις ἡμῶν διὰ τῶν χειρογράφων εἰς μορφήν διάφορον τῆς ἀρχικῆς, παρεφθαρμένα δηλαδὴ, συχνότερον ἢ ἄλλα, ἀρχῇθεν αὐτοτελῶς, οὕτως εἰπεῖν, σφῆζόμενα κείμενα. Οὕτως, εἰς ἐπίγραμμα πρὸς τιμὴν τῶν ἐν Σαλαμῖνι πεσόντων Κορινθίων φέρεται ἐκ τῆς χειρογράφου παραδόσεως: « ποτ' ἐναίοιμεν », ἀλλ' εἰς τὸ ἐν ἐπιγραφῇ πρωτότυπον ἀναγινώσκεται: « πότ' ἐναίοιμεν », βλ. Dialect. Graec. ex. epigr. pot., ἐκδ. Ed. Schwyzer, Λειψία, 1923, 126.

2. E. d. Schwyzer, Griechische Grammatik, τόμ. Α', σ. 100.

ἀπέβη ἡ αἰτία ὀλίγα μόνον τῶν τοπικῶν διαλέκτων νὰ προαχθοῦν εἰς περιωπὴν λογιότητος, χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὴν λογοτεχνίαν.

Ταῦτα εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἄς ἴδωμεν τώρα τί συνέβαιναν εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ποίησιν. Ὁ Θεόκριτος, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξεν, ὡς γνωστόν, τὴν βουκολικὴν ποίησιν, τὴν τόσον συνήθως ὡς πηγαίαν χαρακτηριζομένην καὶ δροσεράν, χρησιμοποιοεῖ τὴν ἐπικὴν διάλεκτον εἰς ὠρισμένα εἰδύλλιά του, ὅπως τὸ 12^{ον} καὶ 22^{ον}, τὴν αἰολικὴν εἰς ἄλλα, ὡς τὸ 28^{ον} καὶ 29^{ον}, εἰς ἄλλα τὴν δωρικὴν τῆς χορικῆς ποιήσεως, ὡς τὸ 16^{ον} καὶ τὸ 24^{ον}, εἰς ἄλλα δέ, τὰ ὅποια εἶναι καὶ τὰ περισσότερα, διάλεκτον, ἡ ὁποία δύνανται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς δωρικὴ τοῦ σαλονίου¹, ὅπωςδὴποτε δὲ δὲν εἶναι ἡ ἀμειγρὴς που λαλουμένη. Ἡ παράδοσις φαίνεται κρατοῦσα εἰς τὸν Θεόκριτον, εἰς τὸν κύριον τοῦτον ἐκπρόσωπον τοῦ νέου ποιητικοῦ εἵδους, αὕτη δὲ φυσικῶς τῷ λόγῳ εἶναι ἡ κρατοῦσα πολλῶ μαλλον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὰ ἄλλα ποιητικὰ εἶδη τὰ ἀρχαίόθεν παρ' Ἑλλήσιν ἀνεπτυγμένα.

Τὰ πράγματα δὲν εἶναι κατὰ βάθος διάφορα εἰς τὸν ἑντεχνον πεζὸν λόγον, τόσον τὸν πρῶτον ὅσον καὶ τὸν ἐπιγενόμενον, καίτοι ὁ λόγος οὗτος προσφέρεται ὀλιγώτερον εἰς τὸν κόσμον τοῦ συναισθήματος ἢ ὁ ποιητικός. Ὁ πεζὸς λόγος ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς Ἰωσιν, ἡ ἰωνικὴ δὲ ἀπέβη ἡ διάλεκτος τῆς ἱστοριογραφίας καὶ τῆς ἐπιστημολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐκτὸς ἄλλων, καὶ ὁ Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος ἔγραψε καὶ ὁ Ἱπποκράτης ὁ Κῷος. Εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην ἐθήτευσεν ὁ Ἡρόδοτος, γράψας τὸ ἱστορικόν του ἔργον εἰς διάλεκτον, ὅχι ἀπλὴν καὶ ἀκόσμητον ἰωνικὴν, ὡς ἡ τῶν προσηγμένων αὐτοῦ λογογράφων, ἀλλ' εὐπρεπισμένην ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον καὶ ἀποπνεύσαν ἐπικὸν ἄρωμα διὰ τῶν πολυαριθμῶν ἐπικῶν στοιχείων, διό καὶ «ὁμηρικώτατος» ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀπεκλήθη. Καὶ αὐτὸς ὁ ἀθηναῖος Θουκυδίδης, γράφων μάλιστα μακρὰν τῆς πατρίδος, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποστῇ τῆς παραδόσεως ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, χρησιμοποιοῦν ἀνάττικα στοιχεῖα ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιον ἀλλὰ καὶ τοὺς φθόγγους, ἀποφεύγων δὲ ἰδιαζόντως ἀττικὰ ἐν οἷς τὰ *ττ* καὶ τὰ *ρρ* εἰς τύπους, ὅπως τὰ φερόμενα ὡς ἰωνικά «*πράσσω*» καὶ «*χερρόνησος*»² ἀντὶ τῶν ἀττικῶν «*πράττω*» καὶ «*χερρόνησος*», καὶ πλεῖστα ἄλλα.

Ὁ ρητορικὸς λόγος ἀνεπτύχθη καὶ προήχθη εἰς ἀνέφικτον ἀκμὴν, ἐδέσποσε δ' ἐπὶ μακρὸν τοῦ δημοσίου βίου παρ' ἀττικοῖς, καὶ εἰς τὴν ἀττικὴν διάλεκτον ἐκαλλιιεργεῖτο. Ὁ λόγος οὗτος, πρωτίστως πολιτικός, ἦτο

1. Τύποι, ἀπαντῶντες ἐνταῦθα, ὡς τὸ «*φιλάσω*», δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀνήκοντες εἰς τὴν κοινὴν δωρικὴν.

2. Κατὰ τὸν Hoffmann καὶ ἄλλ., τὰ *σσ* καὶ τὰ *ρρ* δὲν εἶναι ἰωνικά, βλ. E. d. Schwyzer, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σ. 115, σημ. 1.

προφορικός, ὄχι γραπτός, τοῦτο δὲ θὰ συνετέλεσεν, ὥς νομίζομεν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι οὗτος ξένος πρὸς τὴν λαλουμένην τότε ἀττικὴν διάλεκτον. Πάντως, ὁ λόγος οὗτος ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸ εἰς ὃ ἀνεπτύχθη σχῆμα, ὅπερ ὑπεγορεύθη καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῶν εἰδικῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου καὶ τοῖς δικαστηρίοις ἀναγκῶν, τὰς ὁποίας σταθερῶς ἐθεράπευεν. Ἡ ἐντεῦθεν δημιουργηθεῖσα παράδοσις προδήλως ὑπῆρξεν ἀντιστοίχως ἰσχυρά. Ὁ Θεόφραστος κατὰ τοὺς ἀρχομένους ἀλεξανδρινούς χρόνους εἰς τὸ Περί λέξεως, διαρκοῦς ἀξίας δοκίμιόν του παραθέτει τέσσαρας ὡς κυρίας ἀρετὰς τοῦ ὕφους — φυσικὰ καὶ τοῦ ρητορικοῦ —, ἐκ τῶν ὁποίων πρώτη εἶναι ὁ «ἐλληνισμός»¹, ἥτοι ἡ εὐστοχος ἐπιλογή καὶ χρῆσις καθαρῶς ἐλληνικῶν ὕφους καὶ λεκτικοῦ. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τελευτῶντας, περὶ τὰ μέσα τοῦ Α' αἰ. π.Χ. κίνημα εἰς τὴν ρητορικὴν τέχνην ἐκφράζει τάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀφόβως δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὴν λέξιν ἐπάνοδος, ἐπάνοδος εἰς τὰ πρότυπα κυρίως τῶν δέκα ἀττικῶν ρητόρων τοῦ γνωστοῦ ἀττικοῦ κανόνος, ἔστω καὶ ἂν σύμφυτοι πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀττικῆς ρητορείας θεσμοί, ὅπως ὁ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ ὁ τῶν δικαστηρίων, τόσον εἶχον μεταβληθῇ. Αἱ τάσεις αὗται προσηλώσεως εἰς τὴν ἀττικὴν παράδοσιν συνεχίζονται καὶ κατόπιν φέρουσαι εἰς ἀλόγους ὑπερβολάς. Δύο σχεδὸν αἰῶνας ἔπειτα ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης θὰ παραδεχθῇ ὅτι πᾶσαν λέξιν, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῖ εἰς τὰ ἔργα του, γνωρίζει ἀπὸ βιβλία.

Ἡ σύντομος αὕτη ἐπισκόπησις δεικνύει σαφῶς, ὥς ἐλπίζομεν, ὅτι εἰς τὸν ἔντεχνον λόγον παρ' Ἀρχαίοις Ἑλλήσιν δύο δυνάμεις ἀνιχνεύονται, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἡ παράδοσις καὶ ἡ ἐπιχώριος διὰ τὸν γράφοντα τὸ ἔργον διάλεκτος, συνήθως δ' ἐπικρατεῖ ἡ παράδοσις. Ὅτι δ' ἐπικρατεῖ ἡ παράδοσις, ἔστω καὶ ἂν αὕτη ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ζῶσαν πραγματικότητα τῆς γλώσσης, τοῦτο φαίνεται ὀλιγώτερον ἴσως σαφῶς, μολοντί τοῦτο εἶναι τὸ ἰδιαζούσης δι' ἡμᾶς σημασίας. Ἀξίζει λοιπὸν νὰ ἀσχοληθῶμεν κάπως ἀναλυτικώτερον περὶ αὐτοῦ ἀναφερόμενοι εἰς δύο ἐκ τῶν κυριωτέρων περιπτώσεων. Ἡ μία εἶναι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἀττικὴ τραγωδία, ὄχι ἀσχετοί, ἀφοῦ τῆς τραγωδίας «ῥηγεμῶν», ὅπως μᾶς λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὴν Πολιτείαν, τὸ περιώνυμον σύγγραμμά του, εἶναι ὁ Ὅμηρος².

Ἐν πρώτοις, τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ἡ ἐκμάθησις ἀπὸ στήθους καὶ τῶν δύο τούτων ποιημάτων, τόσον τῆς Ἰλιάδος ὅσον καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας,

1. Θεοφρ. Περί λέξε., σ. 165 κ.ἑξ. (Mayer). Σφύζονται ἀπ.

2. Πλάτ. Πολιτ. 598d. Ἀλλαχοῦ ὁ Πλάτων ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ (607a) χαρακτηρίζει τὸν Ὅμηρον ὡς «πρώτων τῶν τραγωδοποιῶν».

ἦτο καὶ ὄχι ἄγνωστον εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν ραψωδῶν ἀλλὰ καὶ τῶν κοινῶν πολιτῶν. Παράδειγμα ὁ Νικήρατος εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Ξενοφῶντος λέγων ὅτι ἔχει ἀποστηθίσει κάθε ὁμηρικὸν στίχον, δύναται δὲ παραρῆμα «*Ἰλιάδα ὅλην καὶ Ὀδύσσειαν ἀπὸ στόματος εἰπεῖν*»¹, ὡς εἶναι ἡ ἔκφρασις του, ἥτοι νὰ ἀπαγγεῖλῃ ὁλόκληρον τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν ἀπὸ μνήμης. Εἰς παρατήρησιν τοῦ συνομιλητοῦ του Ἀντισθένης ὅτι οἱ ραψωδοὶ κάμνουν τὸ ἴδιον, ἀντιπαρατηρεῖ ὁ Νικήρατος ὅτι δὲν παρέρχεται ἡμέρα χωρὶς νὰ τοὺς ἀκούσῃ.

Εἰς ἀρμονίαν πρὸς ταῦτα εὐρίσκονται καὶ ἄλλα μεμονωμένα περιστατικά καὶ τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος, πολεμιστὴς οὐδενὸς δευτέρου, «*τὴν Ἰλιάδα*», ὡς παραδίδει ὁ βιογράφος του Πλούταρχος, «*τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον καὶ νομίζων καὶ ὀνομάζων... εἶχε δ' αἰετὰ μετὰ τοῦ ἐγχειριδίου κειμένην ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον*»².

Τὰ ἀνωτέρω κατ' ἀρχὴν μᾶς ἐκπλήσσουν. Ἐν τούτοις, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῶμεν αὐτὰ εἰς τὰς προεποσάσεις δὲ διαστάσεις των, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἔγιναν παρ' ἀρχαίοις ἀνάγνωσμα σχολικόν, κύριον μάλιστα καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρον³, ἔμειναν δὲ οὕτω ἐπὶ μακρόν. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι καὶ νῦν εἰς ὠρισμένα ξένα σχολεῖα ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἀρχεῖται ἀπὸ τῶν ποιημάτων τούτων. Ὅμως μὲ τὴν θεμελιώδη διαφορὰν ὅτι τὰ ἐλληνικὰ ὡς γλῶσσα δὲν ἐδιδάσκοντο κανονικῶς εἰς ἀρχαῖα ἐλληνικὰ σχολεῖα⁴, ἐνῶ διδάσκονται σήμερον εἰς τὰ ξένα. Οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα δὲν εἶχον ἀνάγκην γλωσσικῆς διδασκαλίας διὰ τὴν κατανόησιν καὶ κάρπωσιν τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων.

Τί ἡδύνατο νὰ εἶναι ἡ κάρπωσις αὕτη ἐπιτρέπουσαν εἰς ἡμᾶς νὰ ἀναλογισθῶμεν καὶ ἄλλα καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Πλάτωνος ὅτι ἡ κατανόησις τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ἔφερε γνῶσιν πάσης τέχνης τὴν ἀρμόζουσαν⁵. Τί δὲ πράγματι ἦτο ἡ κάρπωσις αὕτη κατὰ τὴν παρ' ἀρχαίοις ἥδη ἐκτίμησιν μανθάνομεν ἐκ τοῦ Πλάτωνος ἐπίσης, καίτοι οὗτος ἐπέκρινε τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ὅφ' ὠρισμένας παιδευτικὰς ἐπὶψεις. Ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν Πολιτείαν του, παραδίδει ὡς μόνον ἔπαινον τοῦ Ὀμήρου, φερόμενον κατὰ τοὺς χρόνους του, τὸ ὅτι «*τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητής*»⁶.

1. Ξενοφ. Συμπ. Γ', 5 (Marchant², Ὁξφόρδη).

2. Πλούτ. Ἀλέξ. 8.

3. Πβ. κ. ἄλλα κ. Η. - I. Marrou⁴, Histoire de l'éducation dans l'antiquité, Παρίσιοι, 1958, σ. 75 καὶ ἄλλ. (περὶ τῶν Ἀθηναίων). Εἰδικώτερον βλ. τὸ νεώτατον ἔργον: Fr. Beck, Greek education, 450 - 350 B.C., Λονδίνον, 1964, σ. 119.

4. Βλ. Fr. Beck, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 123 καὶ ἄλλ.

5. Πλάτ. Ἰων 539 d-e, πβ. τὰ Ὀμηρικὰ προβλήματα Ἡρακλείτου τινός, ἀκμάσαντος, ὡς νομίζεται, κατὰ τὸν Α' αἰ. μ.Χ., διὰ τῶν ὁποίων ὑποστηρίζεται ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, ἀλληγορικῶς ἐξηγητούμενα, ἀποτελοῦν ταμείον εὐσεβείας καὶ φιλοσοφίας.

6. Πλάτ. Πολιτ. 606e.

Κατόπιν τούτων, δὲν μᾶς ξενίζει ἡ γενομένη εἰς τοὺς χρόνους μας διαπίστωσις ὅτι θαυμασμὸν μέχρι λατρείας ἠσθάνετο ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης διὰ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Φαίνεται δὲ εἰς ἡμᾶς φυσικὸς ὁ λόγος ὅτι τὰ ποιήματα ταῦτα ἦσαν διὰ τοὺς Ἀρχαίους Ἑλληνας ὅ,τι εἶναι ἡ Βίβλος διὰ πολλοὺς τῶν Χριστιανῶν, λόγος τὸν ὁποῖον καὶ ἄλλοι καὶ ὁ πολὺς Jaeger, ἐκ τῶν κορυφαίων ἀνθρωπιστῶν τοῦ αἰῶνός μας, διετύπωσεν. Φαίνεται φυσικὸς ὁ λόγος οὗτος, ὅμως μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἐμελετῶντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ὄχι ἐν μεταφράσει, ὅπως συμβαίνει σήμερον πολλάκις μὲ τὴν Βίβλον.

Ἄς προστεθῇ ὅτι πρὸς τὴν οὕτω ὑποδεικνυομένην σύνθετον καὶ ἐν τῇ πράξει παιδευτικὴν ἀξίαν τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ἔβαινε παραλλήλως ἡ ἀξία αὐτῶν ὡς πηγῆς ζωσῆς ἐμπνεύσεως εἰς πάσας τὰς τέχνας τοῦ καλοῦ, τοῦ ὡραίου, παρ' Ἀρχαίοις Ἑλλήσιν. Οὐδεὶς κατὰ ταῦτα δικαιούται νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου ἦσαν ζῶσα δύναμις εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Ἐν τούτοις, ἡ διάλεκτος εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ποιήματα ταῦτα εἶχον συντεθῇ, ἡ ἐπική, οὐδέποτε ὑπῆρξε ζῶσα, ἀλλὰ κρᾶμα ἰωνικῶν μάλιστα καὶ αἰολικῶν στοιχείων, διάλεκτος τεχνητή, προῖον μακρᾶς λογίας παραδόσεως.

Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ὁμηρικῆς διαλέκτου ἃς προστεθῇ ὅτι ἦδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἡ διάλεκτος αὕτη ἐχαρακτηρίζετο ὡς μεικτὴ. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος σχετικῶς παρατηρεῖ: «οὐ μόνον ἐξὸν αὐτῷ (sc. τῷ Ὀμῳ) τὰς ἄλλας γλώττας μειγνύνειν τὰς τῶν Ἑλλήνων... ἀλλὰ καὶ διαστὶ διαλέγεσθαι»¹. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, τὸ «διαστὶ διαλέγεσθαι», ἦτοι ἡ γλῶσσα τοῦ Δίος, εἶναι κατὰ τὸ προβληματικὸν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσόστομου. Ὡς πρὸς τὸ μεικτὸν καὶ τεχνητὸν τῆς ὁμηρικῆς διαλέκτου, ἡ νεωτέρα καὶ ἡ νεωτάτη ἔτι ἔρευνα δὲν ἠδυνήθη νὰ καταλήξῃ εἰς διάφορα κατὰ βάθος συμπεράσματα. Ἡ ἤδη ὑπὸ Ahrens ἐξενεχθεῖσα εἰκασία ὅτι ἡ ὁμηρικὴ διάλεκτος εἶναι ἀπήχησις ὁμιληθείσης μεικτῆς διαλέκτου εἶναι πάντοτε εἰκασία καὶ προβάλλει ἀπλῶς ἀπήχησιν. Ὡς ἔγραψε πρὸ 2-3 εἰτῶν ὁ Palmer, ἀποδίδων κρατοῦσαν ἀντίληψιν, δυνάμεθα ἀμέσως νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ὁμηρικὴ διάλεκτος ἐκπροσωπεῖ τὴν λαλουμένην γλῶσσαν οἰασθήποτε ἐχούσης ἱστορικὸν βίον ἑλληνικῆς κοινότητος². Μέχρι δὲ τίνος ἐκτείνεται ἡ παράδοσις αὕτη ὑποδεικνύουν τὰ ἀκόλουθα. Ὁ Allen, ὁ ὀνομαστὸς κριτικὸς ἐκδότης τῆς Ἰλιάδος, ἔφερε τὴν ἐπικήν ποιήσιν μέχρι τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου· ὀλίγον κατόπιν ὁ G. Murray, ὁ προσφάτως ἀποθανὼν βρεττανὸς φιλόλογος, ἐξέτεινε τὴν παράδοσιν τῆς ποιήσεως ταύτης μέχρι τῶν Μυκηνῶν. Ἄλλ' ἡ ἀνάγνωσις τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β ὑπὸ τοῦ Ven-

1. Δί. Χρυσόστ. Λόγ. ΙΑ', 23.

2. Βλ. A Companion to Homer, ἔκδ. Wace - Stubbings, 1962, σ. 98.

tris τῷ 1953 καὶ ἡ διαπίστωσις ὅτι αἱ πινακίδες τῆς Πύλου ἐγράφησαν εἰς ἑλληνικὴν διάλεκτον, ἡ ὁποία ἦτο πρόγονος τῆς ἐπικῆς, ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἄλλην διαπίστωσιν ὅτι οἱ Μυκηναῖοι ὠμίλουν ἑλληνικὰ καὶ ὅτι ἡ ποίησις αὐτῶν ἦτο ἑλληνική. Ἀλλ', ὡς παρατηρεῖται καθολικώτερον ἐπ' ἐσχάτων¹, δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ποίησις ἀρχίζει μὲ τὰς Μυκήνας, ὅμως ἑλλείπουν τὰ στοιχεῖα, διὰ τὰ προχωρήσωμεν περισσότερον εἰς τὰ βάθη τοῦ παρελθόντος. Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς παραδόσεως ταύτης· ὡς πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς διδακτικὸν εἶναι τὸ καλῶς γνωστὸν γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπικὴ διάλεκτος καλλιεργεῖται ὡς ἐνιαῖος τύπος ἕως εἰς τοὺς ἐσχάτους χρόνους τοῦ ἔθνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἕως εἰς τὸν Κόϊντον τὸν Σμυρναῖον καὶ τὸν Νόννον τὸν Πανοπολίτην, καὶ ἀντιστοίχως τὸ μέτρον αὐτῆς, τὸ δακτυλικὸν ἐξάμετρον. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ παράδοσις αὕτη ἀνιχνεύεται ἐκτεινομένη εἰς χρονικὸν διάστημα, ἀληθῶς ἐκπλήσσον, δύο σχεδὸν χιλιετηρίδων.

Ἔπειτα ἡ ἀττικὴ τραγωδία. Αὕτη ἐκπροσωπεῖ, ὡς γνωστόν, κατ' ἐξοχὴν τὸ ἀττικὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἀττικὴν ψυχὴν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς καὶ ταῦτα πρὸ πάντων προβάλλει, κάποτε μάλιστα ὑπὸ μορφήν πολιτικῆς προπαγάνδας, ὑπηρετοῦσα ἐν τούτῳ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων εἰς περίοδον τόσον μεστὴν πάθους, ὡς ἡ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Παράδειγμα ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἡ Ἀνδρομάχη τοῦ Εὐριπίδου, διδαχθεῖσα ἔτι τινὰ μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου ἐκείνου, ἔχουσα δὲ ἐντόνως σαφεῖς ἀντισπασματικὰς τάσεις. Ἐν τούτοις, τὰ χορικά ἔσματα τῆς ἀττικῆς τραγωδίας καὶ κατ' ἐκείνην τὴν περίοδον, ὡς πάντοτε, καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι τὴν μνημονευθεῖσαν τραγωδίαν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν Ἀνδρομάχην, ἐγράφησαν ὅχι εἰς τὴν ἀττικὴν, ἀλλ' εἰς ἄλλην, τὴν κατὰ παράδοσιν διάλεκτον, ἡ ὁποία, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἐδ. Schwyzer, ὁ γραμματικὸς, τὸν ὁποῖον καὶ πρὶν ἀνεφέραμεν, εἶχεν ἐν μέρει καταστῆ συμβατικὴ, πλεῖστα δὲ ἦσαν καὶ χαρακτηριστικὰ τὰ εἰς αὐτὴν δωρικὰ στοιχεῖα, ὡς δεικνύουν τὰ σχετικὰ κείμενα, καθ' ἣν μορφήν ταῦτα ἐσώθησαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας². Ἀς ληφθῇ περαιτέρω ὑπ' ὄψιν ὅτι, ὡς κοινῶς ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ἀναγνωρίζεται, καὶ ἡ γλῶσσα τῶν διαλογικῶν μερῶν τῆς ἀττικῆς τραγωδίας οὐδέποτε εἶχε κάλυμμα εἰς τινὰ λαλουμένην διάλεκτον, ἀλλὰ περιελάμβανε καὶ αὕτη πολλὰ ξένα, μὴ ἀττικά, ἀλλ' ἐπικά καί, ὅπερ σπουδαιότερον, δωρικὰ ἐκδήλωσις στοιχεῖα. Δὲν δικαιούμεθα ἐξ ἄλλου νὰ λησμονήσωμεν τί ἐδέχοντο οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τὴν ἀττικὴν ἰδιαιτέρως, τὴν ἰδικήν των, διάλεκτον. Τοῦτο δεικνύουν καλύτερον παντὸς ἄλλου λόγοι τοῦ Νικίου εἰς τὴν Σικελίαν ὀλίγον πρὸ τοῦ δραματικοῦ τέλους τῆς ἐκστρατείας. Ὁ σὺμφρων καὶ μετριοπαθὴς πάντοτε ἀθηναῖος οὗτος στρατηγὸς ἀπευθύνεται πρὸς ναύτας τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου,

1. Οὕτω, παρ' ἄλλοις καὶ παρὰ F r. B e c k, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

2. E d. S c h w y z e r, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Α', σ. 110.

μὴ ἀθηναίους πολίτας, καὶ τοὺς λέγει: «τέως ἀθηναῖοι νομιζόμενοι καὶ μὴ ὄντες ὑμῶν τῆς τε φωνῆς τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῶν τρόπων τῇ μιμήσει ἐθαναμάζεσθε κατὰ τὴν Ἑλλάδα». Οἱ μὴ ἀθηναῖοι ναῦται ἐθαυμάζοντο ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα διὰ τὴν ἀριάν γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῆς ὁμιλουμένης ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διαλέκτου. Ἡ αἰτική διάλεκτος ἐκρίνετο θαυμαστὴ ἀνὰ τὸ πανελλήνιον προδήλως ὥς ἡ πρώτη τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων. Ταῦτα κατὰ διαπίστωσιν τόσον ἔγκυρον, συγχρόνου ἀθηναίου, ὅπως εἶναι ὁ Νικίας.

Παρὰ ταῦτα, ἀθηναῖοι τραγικοὶ ποιηταὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἔγραφον εἰς διάλεκτον, ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἡ ζῶσα αὕτη αἰτική, τὰ χορικά ἄσματα καὶ τὰ διαλογικὰ μέρη τῶν τραγωδιῶν αὐτῶν ἀπευθυνόμενοι πρωτίστως πρὸς Ἀθηναίους εἰς ἐπίσημον περίστασιν, ὅπως ἦσαν οἱ δραματικοὶ ἀγῶνες. Εἶναι ἰδιαιτέρως διδακτικὸν ὅτι ἡ διάλεκτος αὕτη δὲν προσέκρουεν εἰς τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα οὔτε τῶν πρώτων οὔτε τῶν δευτέρων, καίτοι αὕτη ἦτο ἐν μέρει συμβατική ἢ ὑπενθύμιζεν εἰς αὐτοὺς ἐχθροὺς τῶν θανασίμων, ὅπως ἦσαν οἱ Σπαρτιάται. Εἶναι ἀντιστοίχως διδακτικὸν ὅτι ἡ μὴ ζωντανὴ αὕτη διάλεκτος, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραφαν οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν, δὲν τοὺς ἡμλόδισε νὰ δημιουργήσουν ἔργα τοῦ ἐντέχνου λόγου μὲ τόσην ἀλήθειαν, μὲ τόσην εἰλικρίνειαν, μὲ τόσον κάλλος.

Γενικώτερον, τὸ προκύπτειν ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν δύο τούτων, τόσον δὲ ἀξιολόγων περιπτώσεων, τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων καὶ τῆς αἰτικής τραγῳδίας, εἶναι ὅτι ἐξενίκησεν ἡ παράδοσις εἰς αὐτὰς καὶ ὄχι ἡ ὁμιλουμένη γλῶσσα. Τοῦτο δὲ ὄχι μόνον εὐρίσκεται εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὰ προκύψαντα ἐκ τῆς ἀνωτέρω βραχείας ἐπισκοπῆσεως, ἀλλὰ καὶ ἔρχεται εἰς ἐπίρρωσιν αὐτῶν. Χωρὶς κίνδυνον ὑπερβολῆς δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ κατὰ τὴν μεγίστην ἔτι ἀκμὴν, δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην προσηρμοσμένη πρὸς οἰονδήποτε εἶδος ζωντανῆς γλώσσης. Καὶ τὸ κατὰ κόρον λεγόμενον ὅτι ἀληθὴς δημιουργία εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἐντέχνου λόγου δὲν εἶναι νοητὴ μακρὰν τῆς ὁμιλουμένης ζωσῆς γλώσσης εἶναι ἀπλουστάτα μῦθος, τοῦλάχιστον προκειμένου περὶ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ἐντέχνου λόγου. Εἶναι δὲ ὁ ἔντεχνος λόγος οὗτος ἐκ τῶν τελειότερων, ἂν μὴ ὁ τελειότερος πάντων, εἰς τὴν παγκόσμιον γραμματείαν.

**

Ὁ ἔντεχνος λόγος παρ' Ἀρχαίοις Ἑλλήσιν εὐρέθῃ ἀνωτέρω κατὰ τὸ πλεῖστον προσηρμοσμένος πρὸς ἄλλην πραγματικότητα, τὴν καλουμένην παράδοσιν. Τὸ ποῦ καὶ ὑπὸ τίνων ἐγεννήθῃ ἡ παράδοσις, ὥς πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φιλογολικὸν εἶδος, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Λέγομεν μόνον ὅτι

τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως τὶ τὸ τυχαῖον ἀλλὰ λογικὸν ἀποτέλεσμα τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ἐμψύχων καὶ ἀψύχων ὄρων. Ταῦτα δὲ θὰ εἶχον δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα ἰδιάζουσιν ἀξίαν, ἂν τὸ εἶδος περιορίζετο μόνον εἰς τὴν περιοχὴν, ὅπου ἀρχικῶς ἐμφανίζεται. Ὅμως, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἀνῆλθεν εἰς περιωπὴν ἀνὰ τὸ πανελλήνιον, ὅχι δὲ πρόσκαιρον, ἀλλὰ κρατήσασαν ἐπὶ αἰῶνας πολλούς, ἢ κατὰ παράδοσιν διάλεκτος αὐτοῦ ἀπέδειξεν ἱκανότητος ζωῆς, αἱ ὁποῖαι περιέχουν ὑπὸ ἔποψιν γλώσσης τὰ στοιχεῖα τὰ συνιστῶντα τὸ ζῶν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνεπτυγμένου ἀρχαίου Ἑλληνος συναίσθημα τοῦ καλοῦ, τοῦ ὥραίου. Τὴν σημασίαν τοῦ καλοῦ, τοῦ ὥραίου, παρ' Ἀρχαίοις Ἑλλησιν εἰς τὴν τέχνην ἐν γένει δὲν θὰ ἀναπτύξωμεν ἡμεῖς. Ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν αὐτοῦ εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου εἰδικώτερον, μάλιστα δὲ τὴν ποιήσιν, ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς πρώτας λέξεις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ Περὶ ποιητικῆς ἔργον, ὅπου εἰς τὰ προβληματιζόμενα: *«Περὶ ποιητικῆς αὐτῆς τε καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς ἥντινα δύναμιν ἕκαστος ἔχει, καὶ πῶς δεῖ συνίστασθαι τοὺς μύθους»* ἀκολουθεῖ μία μόνη προϋπόθεσις: *«εἰ μέλλει καλῶς ἔξιν ἢ ποιήσις»*¹, ἂν πρόκειται ἡ ποιήσις νὰ ἐκφράξῃ τὸ καλόν, τὸ ὥραϊον. Τοῦτο δὲ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων λυτροῦται ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς τρόπον τινὰ ἀπομονώσεως, καθίσταται δ' ἐνεργὸς ἐν τῇ ζωῇ δύναμις, αὐτὴ κατ' ἐξοχὴν παιδεύουσα τὸν ἄνθρωπον.

Ὡς πρὸς τὸ καλόν, δύναται μάλιστα νὰ λεχθῇ ὅτι τοιαῦται ἱκανότητες ἀποτελοῦν τὸν πρῶτον συντελεστὴν δημιουργίας παραδόσεως. Ὁ συντελεστής δὲ οὗτος ἀπεδείχθη τόσον ἰσχυρὸς, ὥστε νὰ θρέψῃ κίνημα πρὸς ἐπάνοδον κατὰ τινὰ τρόπον εἰς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγίνε λόγος ἀνωτέρω. Ἀς προστεθῇ ὅτι τοιαῦται, ὥς καὶ ἀντίρροποι, τάσεις, συχνάκις ἀναφαινόμεναι, ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα ἤδη κατὰ τὰ μέσα τοῦ Α' αἰ. π.Χ., ὡς παρετήρησεν ὁ Palmer, ἡ λογία γλῶσσα νὰ λάβῃ θέσιν ἔναντι τῆς κοινῆς ὁμιλουμένης. Ἐχομεν ἐνταῦθα τὴν ἀρχὴν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν διεμορφώθη ἐξ ἐνὸς μὲν ὡς καθαρεύουσα, ἐξ ἑτέρου δὲ ὡς δημοτικῇ².

* * *

Θετικὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπέρασμα εἶναι ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς καὶ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους μία κοινὴ γλῶσσα παρ' Ἑλλησι κατ' ἀμφοτέρω, τὸν πνευματικὸν καὶ τὸν πρακτικὸν βίον αὐτῶν. Ἀντίστοιχον συμπέρασμα, ἄνευ δὲ πολλοῦ κόπου, συνάγομεν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Τοῦτο κατ' ἀρχὴν δύναται νὰ σημαίῃ ζημίαν. Τοῦτο κατ' ἀρχὴν καὶ προκειμένου περὶ ἄλλων

1. Ἀριστ. Περὶ ποιητ., 1447a, 1 κ.ἑξ.

2. Βλ. Oxf. Class. Dict. ἐν λ. *dialects*, σ. 272b.

ἔθνων. Εἶναι ὅμως ζημία τοῦτο προκειμένου περὶ ἔθνους, ὅπως τὸ ἰδικόν μας; Πολλοὶ εἶναι οἱ πιστεύοντες τοῦτο εἰλικρινῶς, μερικοὶ μάλιστα προχωροῦν περισσότερο εἰς κρίσεις, ἀλλ' ἴσως ὄχι ἀντιστοίχως εἰς σπουδὴν τῶν πραγμάτων, καὶ ἀποφαίνονται ἀδιστακτικῶς ὅτι τοῦτο εἶναι αὐτόχροημα δυστύχημα ἐθνικόν, διὸ καὶ ἀγωνίζονται μετὰ πάθους νὰ εὑρουν τρόπον ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ δυστυχήματος τούτου καὶ σωτηρίας τοῦ ἔθνους.

Ἐν τούτοις, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ἡ φυλὴ μας, ὡς καὶ ἐπ' ἄλλῃ εὐκαιρίᾳ εἶπομεν παλαιότερον¹, τὴν πρωτοτυπίαν ἀνήγαγεν εἰς κανόνα ζωῆς, τὸ εὐστροφον δὲ καὶ πολύτροπον ἔσχεν ὡς μόνιμα γνωρίσματα τοῦ πνεύματος αὐτῆς, ἔδειξε δὲ τὰ γνωρίσματα ταῦτα εἰς ψύχωσιν τελειώσεως, εἰς ἄνευ τέλους ἀναζητήσεις τοῦ τελείου καὶ τοῦ ὥραίου εἰς τὸν κοινωνικὸν καὶ τὸν πολιτικὸν βίον καὶ εἰς πᾶσαν ἐν γένει ἐκδήλωσιν εἰς τοὺς χώρους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης. Ἰδιαίτερος χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ φυλὴ αὕτη ἠδυνήθη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα νὰ πλάσῃ πάσας τὰς ἐν τῷ κόσμῳ μορφὰς πολιτείας, ἀπὸ τῆς ἀπολύτου μοναρχίας μέχρι καὶ τῆς ἀκράτου δημοκρατίας, ὅχι δὲ μόνον κατὰ θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πράξιν, ὡς δεικνύουν τὰ πολιτεύματα τῶν πολυαριθμῶν ἑλληνικῶν πόλεων· κρατῶν, εἰς τὰ ὁποῖα οὐδέποτε συνέβαινε τὸ ἐν νὰ εἶναι ἀντίγραφον τοῦ ἄλλου. Ἀντιστοίχως εἰς τὸν ἔντεχνον λόγον οἱ Ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἐκαλλιέργησαν καὶ ἀνέπτυξαν μέχρι τελειώσεως τὰ εἶδη αὐτοῦ τὰ εἰς ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος γνωστά, ἐπενόησαν δὲ καὶ διέπλασαν εἶδη ἐκ τῶν εὐγενεστέρων πάντοτε εἰς τὸν κόσμον, ὅπως εἶναι ἡ τραγωδία καὶ ἡ κωμωδία.

Καὶ τὰς ξένας ἐπιδράσεις ἐγνώριζον νὰ ἀφομοιώνουν καὶ νὰ προσαρμόζουν πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐμπνεύσεις, οὕτω δὲ νὰ ἀνάγονται πάντοτε εἰς ἀληθὴ καὶ αὐτάρκη δημιουργίαν ἐπὶ τῇ βάσει κανόνων τοῦ καλοῦ, τοῦ ὥραίου, γενικῶν καὶ μερικῶν, ποικιλιωτάτων, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνοι κατὰ τὸ πλεῖστον διέπλασαν. Ἐκάστου εἵδους τοῦ ἐντέχνου λόγου ἐδημιούργησαν ἴδια αὐτοτελῆ πρότυπα. Ποικίλα ἦσαν τὰ εἶδη τοῦ ἐντέχνου λόγου, ποικίλα ἐπίσης, μάλιστα πολὺ περισσότερο, ἦσαν τὰ πρότυπα τῶν εἰδῶν τούτων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εὐλόγως συνέβαινε, καθ' ὅσον ὁ ποιητὴς ἢ ὁ συγγραφεὺς, χωρὶς νὰ ἀγνοῇ τὰ ὑπάρχοντα πρότυπα τοῦ εἵδους, ὅπερ ἐκαλλιέργει, ἠδύνατο πάντοτε, ὅπως λαμπρῶς ἀναπτύσσει ὁ γάλλος καθηγητὴς J. Carrière εἰς πρόσφατον περὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ὅφους βιβλίον του², νὰ ἐκμεταλλεύεται τὸ προσωπικόν του τάλαντον, νὰ δίδῃ δὲ εἰς τὸ ἔργον του σφραγίδα προσωπικῆς δημιουργίας. Οὕτως, γνωστὴ ἀρχαῖοθεν εἶναι ἡ «λέξις εἰρομένη», τὸ συνημμένον, συνεχές, οὕτως εἰπεῖν, δηλαδὴ ἄνευ κώλων

1. Θ. Στ. Τζαννετάτου, Ἡ πολιτικὴ ἔνωσις τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ὁ Ἰσοκράτης, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φίλος. Σχ. Παν. Ἀθ. 1961 - 1962, σ. 456 κ.ἑξ.

2. J. Carrière, *Stylistique grecque pratique*, Παρίσιοι, 1960, σ. 182.

καὶ πεοιόδων ἰσορρόπων, ὕφος τοῦ Ἑκαταίου καὶ τοῦ Ἡροδότου, ἡ «λέξις ἀντικειμένη», τὸ ἀντιθετικὸν ὕφος τοῦ Γοργίου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, ἡ «λέξις κατεστραμμένη», τὸ κατ' ἰσόρροπα κῶλα καὶ περιόδους ὕφος τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ὁ λόγος τούτων εἶναι ἐντόνως προσωπικός¹, ἔστω καὶ ἂν ὁ γράφων καλλιεργῇ τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ ἄλλος ἐκ τῶν ἀνωτέρω, φιλολογικὸν εἶδος. Γνωσταὶ ἐπίσης εἶναι δύο ἀντίθετοι τάσεις τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πεζοῦ λόγου, ἡ τάσις πρὸς ἀπλὴν καὶ ἡ τάσις πρὸς λογιαν κατασκευὴν τῆς φράσεως. Συγκερασμὸν τῶν δύο τάσεων τούτων εὐρίσκομεν εἰς τὸν Πλάτωνα ὡς προσωπικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς συγγραφικῆς τέχνης αὐτοῦ.

Ὅ,τι φαίνεται ὡς ἀστάθεια καὶ ἑλλειψις συνεχείας δικαιοτέρον εἶναι νὰ ἴδωμεν εἰς τὸ βάθος ὡς ἄνευ διακοπῆς κίνησιν σταθερῶς ἀντίρροπον πρὸς οἰνοὶ μονολιθικὴν καὶ τυραννικῶς καταθλίβουσαν ἐν πᾶσιν ὁμοιομορφίαν, μὴ καταξιόσαν τὸ ἄτομον, τὸ τοσοῦτον ἐντόνως ζῶν κύτταρον τοῦ ἐθνικοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ μὴ ἐπιτρέπουσαν εἰς αὐτὸ τὴν ποθουμένην δικαίωσιν τῆς ζωῆς διὰ τῆς ἐν ἑλευθερίᾳ καὶ ζητήσεσιν ἀναπτύξεως. Τὰ μονολιθικά, τὰ στατικά σχήματα ἐν γένει ἐλέγχονται ἀντίθετα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Ἑλληνος. Μονολιθικότητα δὲ θὰ ἐσήμαινεν ἐσχάτῃ ἀναλύσει μία καὶ ἐνιαία, τυποποιουμένη, οὕτως εἰπεῖν, γλῶσσα διὰ τὸ ἔθνος. Ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους αὐτῇ, ἡ μία κοινὴ γλῶσσα, ἐνδέχεται νὰ καταντήσῃ δυστύχημα ἐθνικόν.

Γνωστὴ εἶναι ἡ γλωσσικὴ πραγματικότης τοῦ ἔθνους μας σήμερον. Οὐδεὶς ἐξέφρων καὶ ἀντικειμενικὴν ἐπιχειρῶν κρίσιν θὰ ἀμφισβήτησιν τὴν παρουσίαν τῆς καθαρευούσης καὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους. Οὗτος ὅχι μόνον δὲν θὰ ἀμφισβήτησιν τὴν παρουσίαν ταύτην τῶν δύο γλωσσῶν, ἀλλὰ θὰ δυνηθῇ νὰ διακρίνῃ παράδοσιν δημιουργουμένην καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην.

Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς ἔγραψε τοὺς στίχους του εἰς τὴν δημοτικὴν καὶ εἶναι ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς μας, ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος συνέγραψε τὴν ἱστορίαν του εἰς τὴν καθαρεύουσαν καὶ εἶναι ὁ ἐθνικὸς μας ἱστορικός. Ἄς προστεθῇ ὅτι πλέον τοῦ αἰῶνος μᾶς χωρίζει ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ πρώτου, αἰὼν δὲ σχεδὸν ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ δευτέρου, ἀλλ' ἐν τούτοις καὶ τῶν δύο τὰ ἔργα ἔχουν εὐρεῖαν πάντοτε διάδοσιν, ὅχι δὲ μόνον εἰς στενὸν κύκλον εἰδικῶν οὔτε ἀπλῶς εἰς τὴν ἀνεπτυγμένην κοινωνίαν τῆς χώρας μας. Ἐχουν καὶ τῶν δύο τὰ ἔργα προχωρήσει ὅπωςδὴποτε περαιτέρω, ἐγγίζοντα τοῦτο περισσότερον, ἐκείνο ὀλιγώτερον τὴν μᾶζαν τοῦ ἔθνους.

Δὲν εἶναι σήμερον ἡ περίστασις νὰ ἐκταθῶμεν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου περισσότερον. Κάτι ἄλλο πρέπει νὰ ἐξάρωμεν. Ἡ παρουσία τῆς καθαρευού-

1. Περὶ τῆς ἀτομικότητος τῶν ἀπτικῶν εἰδικώτερον συγγραφέων πβ. κ. ἄλλ. κ. Ed. Schwyzer, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Α', σ. 115.

σης καὶ τῆς δημοτικῆς εἰς τὸν βίον τῆς ἐλευθέρως νεωτέρας Ἑλλάδος οὔτε ὡς τυχαία οὔτε ὡς κατ' ἐπιβολὴν γενομένη δύναται νὰ θεωρηθῇ. Τὰ συμπτωματικά καὶ τὰ κατ' ἐπιβολὴν δὲν ζοῦν ἐπὶ μακρόν, ἀλλ' ἀφανίζονται ταχέως εἰς τὴν πρώτην ἀντιξοότητα, παντοῦ, ὅχι δὲ ὀλιγώτερον εἰς τὸν τόπον μας. Αἱ δύο γλῶσσαι, ἡ καθαρεύουσα καὶ ἡ δημοτικὴ, ἔχουν ἤδη μακρόν σχετικῶς βίον καὶ πρέπει νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους, δυνάμεις συντηρήσεως. Αἱ δύο αὗται γλῶσσαι οὐδέποτε μέχρι σήμερον ἔλαβον στατικὸν σχῆμα, ἀλλ' εὐρίσκονται πάντοτε ἐν ἐξελίξει καὶ διαφοροποιοῦνται ἤδη μάλιστα κατὰ τὸ εἶδος τοῦ λόγου, εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦνται καὶ κατὰ τὴν ιδιοσυστασίαν τοῦ λογίου, ὁ ὁποῖος τὰς χρησιμοποιοεῖ. Ἐχομεν ἤδη αὐστηρὰν καὶ ἀνειμένην καθαρεύουσαν εἰς ποικίλῃ, προσωπικῇ, χρῆσιν, ἀντιστοίχως δὲ συμβαίνει μὲ τὴν δημοτικὴν. Ταῦτα πρέπει νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους, δυνάμεις ἀναζητήσεων καὶ ἀνανεώσεως. Κατὰ ταῦτα, πρέπει νὰ εὐρίσκώμεθα εἰς δρόμον, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι μακρὰν τῆς ιδιοσυγκρασίας τοῦ Ἑλλήνος καὶ ὁ ὁποῖος γνωρίζομεν ποῦ ὁδηγεῖ. Ἀκούομεν συνήθως ὅτι δὲν ὑπάρχουν χυδαῖαι γλῶσσαι, χυδαῖοι ἄνθρωποι μόνον ὑπάρχουν. Ἡμεῖς ἀπλῶς θὰ εἴπωμεν ὅτι χυδαία γλῶσσα δὲν δύναται νὰ εἶναι ἑλληνικὴ. Διότι καὶ ἡ λέξις καὶ ἡ φράσις καὶ τὸ ὕφος ἐν γένει καὶ τὰ σχήματα τοῦ λόγου καὶ αἱ εἰκόνες, πάντα ταῦτα, διὰ νὰ εἶναι ἑλληνικά, πρέπει νὰ εἶναι ἐκφάνσεις τοῦ εὐγενοῦς καὶ τοῦ ωραίου εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς ἀπειραριθμούς τροπούς, τοὺς ὁποίους ἔχει ἡ ἀναπτύξις ἢ δύναται νὰ ἀναπτύξῃ ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ.

Ἡ θεμελιώδης αὕτη ἀρχὴ εὐρίσκει καταξίωσιν καλυτέραν ἴσως πάσης ἄλλης εἰς τὸ κίνημα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ ἀνθρωπισμὸς ὡς ἰδέα καὶ ὡς πράξις εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ εὐγενοῦς καὶ τοῦ ωραίου, ὅπου διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ταπεινοτήτων τῆς ζωῆς, εἶναι γέννημα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἔνδυμά του.

ΘΗΣΕΥΣ ΣΤ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΣ